

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Hugo van Sint-Victor's 'Soliloquium de arrha animae' in het Middelnederlands; Kritische editie van de oudste Middelnederlandse vertaling van Hugo's zelfgesprek over de opgang naar de hoogste liefde

Reference:

Schepers Cornelis, Hoff Renske.- Hugo van Sint-Victor's 'Soliloquium de arrha animae' in het Middelnederlands; Kritische editie van de oudste Middelnederlandse vertaling van Hugo's zelfgesprek over de opgang naar de hoogste liefde
Ons geestelijk erf : driemaandelijks tijdschrift voor de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden / Ruusbroec-Genootschap [Antwerpen] - ISSN 1783-1652 - 89:1(2018), p. 6-49
Full text (Publisher's DOI): <https://doi.org/10.2143/OGE.89.1.3285125>
To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/1551520151162165141>

Hugo van Sint-Victors *Soliloquium de arrha animae* in het Middelnederlands

Kritische editie van de oudste Middelnederlandse vertaling van Hugo's zelfgesprek over de opgang naar de hoogste liefde¹

KEES SCHEPERS & RENSKÉ HOFF

In de twaalfde-eeuwse geestelijke letterkunde wordt liefde als een centraal thema ontwikkeld. Dat betekent allerm minst dat liefde in de letterkunde van andere eeuwen afwezig was; vanzelfsprekend niet: de opdracht om God en de naaste gelijkelijk te beminnen is immers de kern van het christelijk geloof. In de twaalfde eeuw echter, treedt het thema liefde op allerlei manieren nadrukkelijk op de voorgrond. In de cisterciënzer-spiritualiteit bepaalt liefde de verhouding van het individu tot God en de wereld. Dat gebeurt onder meer doordat de liefdesterminologie van het Hooglied – getuigend van wederzijds verlangen van bruid en bruidegom – de beleving en beschrijving van de relatie tot God gaat kleuren. De verhouding tot God wordt in werelds-affectieve termen beschreven, overigens zonder dat deze in een menselijk-affectief domein wordt gelocaliseerd; veeleer wordt de ‘liefde’ gezuiverd en op een hoger niveau gebracht, tot deze een bovenpersoonlijk en in wezen passieloos karakter krijgt. De ware, hoogste liefde is een vermogen van de geest, niet van de affectieve ziel. Deze interpretatie van liefde is in belangrijke mate bepaald door de Hooglied-exegese van Bernardus van Clairvaux (1090-1153)², en in zijn kielzog van andere cisterciënzer exegeten, onder wie Willem van Saint-Thierry (ca. 1080-1148)³ en Gilbertus de Hoylandia († 1172).⁴

Bepaalt liefde in de Hooglied-exegese het perspectief zonder zelf het onderwerp te zijn, in enkele andere tekstsoorten vormen aard en wezen van de liefde zelf het eigenlijke thema. Aelred van Rielvaux (ca. 1120-1162) exploreert het wezen van de liefde die geestelijke vriendschap karakteriseert, en die niet los gezien kan worden van liefde tot God.⁵ Hij is bepaald niet de enige in zijn tijd die de essentie van spirituele vriendschap tracht te vatten. Bernard Patrick McGuire spreekt dan ook van “The Age of Friendship”.⁶ Ten slotte is er het type traktaat dat ‘liefde’ in al zijn aspecten ontleedt, van de laagste liefde voor al wat vergankelijk en verwerpelijk is tot de hoogste liefde voor de eeuwige en onveranderlijke God. Hugo's *De arrha* is het voorbeeld *par excellence* van dit type tekst. De ontwikkeling van deze genres – traktaten over vriendschap en over liefde – is evident geworteld in dezelfde affectieve beleving van het religieuze leven waaraan de Hooglied-exegese ontsproot.

De liefdesthematiek die in de Latijnse twaalfde-eeuwse geestelijke letterkunde zo op de voorgrond trad, oefende via de werken van vooral Bernard van Clairvaux en Willem van Saint-Thierry grote invloed uit op de laatmiddeleeuwse geestelijke letterkunde in het Middelnederlands. Deze invloed is evident in, onder meer, het werk van Hadewijch en Jan van Ruusbroec. De Middelnederlandse vertaling van *De arrha*, echter, is een uitzonderlijk voorbeeld van een zuiver specimen van het Latijnse liefdesdiscours dat als integrale tekst in het Middelnederlands werd gerecipeerd. De veertiende-eeuwse vertaler onderkende het belang en de schoonheid van de tekst en vervaardigde een vertaling, die evenwel geen of slechts geringe verspreiding vond. Desalniettemin verdient deze zeldzame volkstalige

¹ Voor deze bijdrage maakte Renske Hoff de transcriptie van de tekst van Hugo's *Soliloquium*, inclusief paleografische opmerkingen; Kees Schepers werkte deze transcriptie om tot een kritische editie en schreef de inleiding.

² Tot aan zijn dood had Bernardus 86 preken over het Hooglied geschreven, en hij was daarmee slechts gevorderd tot Hooglied 3:1. Bernardus Claraevallensis, *Sermones super Cantica canticorum*, ed. Leclercq, Talbot & Rochais (1957-1958).

³ Willems markante Hoogliedcommentaar reikte niet verder dan Hooglied 3:3. Guillaume de Saint-Thierry, *Exposé sur le Cantique des Cantiques*, ed. Dechanet (1962). Mogelijk was hij ook de auteur van de *Brevis commentatio in Canticum canticorum*, ed. Ceglar & Verdeyen (1997).

⁴ Gilbertus zette het commentaar van Bernardus voort. In vijf jaar schreef hij 48 (of 46) preken over Hooglied 3:2 tot 5:10. *Gilleberti de Hoylandia Sermones in Canticum Salomonis*, ed. PL, 184, kol. 11-252.

⁵ *Aelredi Rievallensis De spirituali amicitia*, ed. Hoste, Talbot, & Vander Plaetse (2001), 281-350.

⁶ McGuire (2010), hoofdstuk 6: *The Age of Friendship: Networks of Friends, c. 1120–c. 1180*, 231-295.

vertegenwoordiger van het Latijnse discours over de verschillende vormen en niveaus van liefde in een kritische editie beschikbaar te zijn.

Hugo van Sint-Victor, *Soliloquium de arrha animae*

Dat de liefde geen exclusief cisterciënzer thema was – eerder een algemene twaalfde-eeuwse monastieke bekommernis – bewijst het oeuvre van de reguliere kanunnik Hugo van Sint-Victor (ca. 1096-1141). Hij werd geboren in Saksen, en na een kort verblijf als regulier kanunnik in Halberstadt zette hij vanaf circa 1115 zijn monastieke bestaan voort in de vermaarde abdij Sint-Victor in Parijs. Het is belangrijk om zich te realiseren dat Sint-Victor een centrum was van spiritualiteit, mystiek en wetenschap. De abdij bracht tal van andere denkers en schrijvers voort, zoals Richard van Sint-Victor (afkomstig uit Schotland) en Thomas Gallus. De abdij stond niet alleen mede aan de basis van de universiteit van Parijs, maar was ook verbonden met de wereldlijke elite. Sint-Victor was alom beroemd vanwege het scriptorium en de indrukwekkende bibliotheekcollectie.

Hugo verwierf faam als theoloog (met als hoofdwerk *De sacramentis christianae fidei*, ‘Over de mysteries van het christelijk geloof’), als commentator en mysticus (onder andere door zijn *In Hierarchiam celestem commentaria*, een commentaar op het werk van Dionysius de Areopagiet) en als schrijver over de artes – in dienst van de theologie (*Didascalicon*).⁷ Opvallend is dat hij ook een groot aantal werken over liefde schreef, waaronder zijn *Soliloquium de arrha animae* (‘Alleensprak over de bruidsschat voor de geest’).⁸ Vanwege de kwaliteit en veelzijdigheid van zijn oeuvre – en omdat hijzelf Augustinus als zijn grote voorbeeld beschouwde – gaf men Hugo de bijnaam ‘tweede Augustinus’.

De overlevering van het *Soliloquium de arrha animae*

Hugo’s *Soliloquium* was een uitzonderlijk succesvolle tekst, die snel zijn weg vond over heel West-Europa.⁹ Er bestaan, naar men aanneemt, nog minstens 500 handschriftelijke getuigen van.¹⁰ De tekst behield zijn populariteit tot in de vijftiende eeuw, aangezien minstens 125 handschriften uit die periode zijn overgeleverd.¹¹

Het aantal middeleeuwse volkstalige vertalingen van het *Soliloquium* is eveneens fenomenaal. In de veertiende en vijftiende eeuw kwam de tekst beschikbaar in het Oudnoors, Spaans, Italiaans, Catalaans, Frans, Duits en Nederlands.¹²

Verschillende Middelnederlandse vertalingen leveren een bescheiden aandeel in de volkstalige receptie van het *Soliloquium*.¹³ Er zijn drie tekstgetuigen. Veruit de vroegste Middelnederlandse tekstgetuige is het handschrift Parijs, Bibliothèque Mazarine, 920, te dateren tussen 1375 en 1400.¹⁴ Het is afkomstig uit het Rooklooster in Oudergem bij Brussel. De beide andere tekstgetuigen zijn Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I D 6 uit de vijftiende eeuw (van onbekende herkomst), en Utrecht, Museum Catharijneconvent, BMH, hs. 99, eveneens uit de vijftiende eeuw.¹⁵

⁷ Meer uitgebreid over het werk van Hugo: McGinn (1994), 375-395, vooral 390-393.

⁸ *De laude caritatis* (‘Over de lof van de liefde’), *Quid vere diligendum sit* (‘Wat waarlijk te beminnen is’), *De amore sponsi ad sponsum* (‘Over de liefde van de bruid voor de bruidegom’), *De substantia dilectionis* (‘Over het wezen van de liefde’).

⁹ Hugo de S. Victore, *Soliloquium de arrha animae*, PL 176, kol. 951-970. Latijnse tekst met Franse vertaling in Feiss, Sicard, Poirel & Rochais (1997). Engelse vertaling in Feiss (2011), 185-204: *Introduction*; 205-232: *Soliloquy on the Betrothal-Gift of the Soul*.

¹⁰ Kiekens spreekt van 368 tekstgetuigen alleen al in de Lage Landen: Kiekens (2015), 18-28, hier 11. Daarbij baseert zij zich vooral op Goy die 327 handschriften vermeldde: Goy (1976), 14. Hugh Feiss meldt echter in een voetnoot “Christopher Evans’ research indicates that there are at least 500 Latin manuscripts of the work” (188, n. 9). Blijkbaar gaat het hier om ongepubliceerde onderzoeksresultaten van Evans, die samen met Hugh Feiss deel uitmaakt van de *editorial board* van de serie *Victorine Texts in Translation*.

¹¹ Feiss (2011), 188.

¹² Feiss (2011), 188-189; Goy 1976, 501-504.

¹³ De Middelnederlandse overlevering is besproken in Kiekens (2015), 18-20 (het artikel beschrijft ook de overlevering van Latijnse en Franse tekstgetuigen in de Lage Landen).

¹⁴ Zie Kwakkel (2002), handschriftbeschrijving 254-259.

¹⁵ Goy (1976), 503, vermeldt daarnaast nog – ten onrechte – handschrift Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 1027.

De handschriften uit Parijs en Amsterdam bevatten van elkaar onafhankelijke vertalingen van de volledige tekst; handschrift Utrecht bevat slechts een verkorte bewerking. Vooralsnog is onbekend of deze bewerking op een van de twee vertalingen is gebaseerd.¹⁶ Het Utrechtse handschrift behoorde toe aan een klooster Nazareth, aangenomen wordt dat het gaat om een klooster in Rijswijk.¹⁷ Het is echter eveneens mogelijk dat het handschrift in het bezit was van Het Jonge Hof uit Alkmaar. Feitelijk heette deze instelling conventus Sanctae Mariae in Nazareth.¹⁸ Bovendien is uit dit klooster een Suster Anna Jansdochter bekend van een akte uit 1568.¹⁹

In de navolgende kritische editie van Hugo's *Soliloquium* zijn de tekstversies uit de handschriften Amsterdam en Utrecht buiten beschouwing gelaten, omwille van het feit dat ze een andere vertaling bevatten dan handschrift Parijs.

Stijl en Genre van het *Soliloquium*

De belangwekkende en hoogstaande inhoud was bepalend voor de brede receptie van het *Soliloquium*, maar het hoge literaire niveau van de tekst was ongetwijfeld een factor die de aantrekkelijkheid van de tekst vergrootte. Feiss meldt in een voetnoot dat Hugo via een bescheidenheidstopos in de opdrachtbrief aangaf dat hij zijn lezers niet wilde ergeren door retorische verfraaiing van de tekst.²⁰ Naar Feiss' onomstreden oordeel is het *Soliloquium* echter Hugo's meest volmaakt vormgegeven literaire tekst.²¹

De fraaie stijl van Hugo's Latijnse tekst is moeilijk in het Middelnederlands te evenaren, en de vertaler is daar ook niet in geslaagd – zo dat al zijn streven was. In het algemeen is het ook zo dat Middelnederlandse teksten niet aan expliciete poëtische voorschriften gehouden zijn, zoals dat voor Latijnse teksten wel het geval is. Dat gezegd zijnde, verdient de vertaler van de tekst in het handschrift Parijs lof voor het feit dat hij in aanzienlijke mate afstand neemt van de Latijnse zinsstructuren in het *Soliloquium*. Zijn vertaling is daardoor als zelfstandige tekst leesbaar, wat niet van elke vertaling in het Middelnederlands gezegd kan worden.²² De vertaling geeft ook op slechts weinig plaatsen blijk van een verkeerd begrip van de brontekst (of van een corrupte legger).²³

De vorm die Hugo koos voor zijn onderzoek naar de hoogste vorm van liefde, is die van het *Soliloquium*. Deze keuze geeft opnieuw blijk van zijn bewondering voor Augustinus, die als eerste het genre van het 'zelfgesprek' ontwikkelde. Al betekent 'soliloquium' letterlijk 'alleenspraak', in feite gaat het om een zelfgesprek in de vorm van een dialoog tussen twee 'stemmen'. Een opmerkelijk verschil tussen de beide Bij Augustinus was dit een zelfgesprek van 'Augustinus' met zijn 'rede', bij Hugo een dialoog tussen 'Hugo' en zijn 'ziel'. Een frappant verschil tussen beide dialogen is dat in de tekst van Augustinus de 'ik' wordt onderwezen, terwijl Hugo in zijn tekst zelf de rol van leraar op zich neemt.

Augustinus reflecteerde expliciet op het nut van het zelfgesprek.²⁴ Hugo doet dat eveneens, en al meteen in de eerste spreekbeurt; hij zegt: in een zelfgesprek is er geen kritische buitenstaander, en het ik en de ziel durven elkaar zonder schaamte te zeggen of te vragen wat ze willen.

¹⁶ Kiekens (2015), 18-19.

¹⁷ Kiekens (2015), 19; in navolging van Brinkman (1999), 126-131, in het bijzonder 126, en Stoker & Verbeij (1997), dl. 2, p. 368, nr. 1107.

¹⁸ Het handschrift beruiste in Haarlem voordat het in de collectie van het Catharijneconvent werd opgenomen, maar dit zegt niets over de herkomst van het handschrift. Voor een herkomst uit Rijswijk pleit het feit dat op de perkamenten omslag een bezitsaanduiding van de parochiekerk in Poeldijk is geplakt. Daarbij moet dan weer in aanmerking genomen worden dat het niet zeker is of deze omslag steeds bij die handschrift hoorde. Ten slotte, wanneer de eigendomsaanduiding met betrekking tot Suster Anna Jansdochter inderdaad vijftiende-eeuws is, dan kan deze geen betrekking hebben op de zestiende-eeuwse Anna. Kortom: onzekerheid.

¹⁹ A. RegA Alkmaar, archief klooster Jonge Hof nr. 18, , op de voorzijde getiteld *Acta visitationis in conventu Sancte Mariae in Nazareth Alkmaer*.

²⁰ *Nolo vos hic provocare colore dictaminis*,... ('my aim here is not to rouse you with rhetorical flourish')

²¹ Feiss (2011), 187: 'Hugh's most perfectly crafted literary work'.

²² De vertaling van het Apocalypse-commentaar van Beda, bij voorbeeld, is alleen begrijpelijk met de Latijnse tekst ernaast. Zie Schepers (2008), 97-119.

²³ Voorbeelden van onjuiste vertaling in § 47, n. 235, § 50, n. 262; § 60, n. 337.

²⁴ Augustinus, *Soliloquiorum libri duo*, PL 32, kol. 869-904. Zie voor de Latijnse tekst met Engelse vertaling: Watson (1990). Reflectie op het zelfgesprek: PL 32, kol. 891.14; Watson (1990), 89.

En groot verschil tussen de soliloquia van Hugo en Augustinus is dat Augustinus twijfelde over de levensbeschouwing die hij moest kiezen en dat hij via het zelfgesprek tot de juiste keuze trachtte te komen, terwijl voor Hugo de keuze voor de christelijke God een gegeven is waarover niet meer getwijfeld hoeft te worden. De kwestie voor hem is hoe de liefde op God gericht kan worden en vervolgens steeds verder ontwikkeld.

Inhoud

Hugo droeg zijn tekst op aan de broeders van het klooster in Hamersleben waar hij als jongeman was ingetreden. Blijkbaar herinnerde hij zich zijn jonge jaren in Hamersleben met bijzondere affectie, aangezien hij het *Soliloquium* pas tegen het eind van zijn leven, zo'n twintig jaar later, schreef. Hij zegt over zijn beweegredenen: *...celare non potui meae ergo vos affectum devotionis* ('ik kon tegenover u mijn gevoel van toewijding niet verbergen').²⁵

In wat als het eerste deel van de dialoog beschouwd kan worden (4-39), doet Hugo een appèl op de redelijkheid van zijn ziel, om deze te doen inzien dat er geen waardiger richtpunt van de liefde is dan God. Uitgangspunt is de overtuiging dat liefde voor een mens altijd de verhouding tot de wereld bepaalt. De liefde, al is het in sommige gevallen juist om te spreken van begeerte, is wat de mens in beweging brengt in de richting van wie of wat dan ook. Hugo voert zijn ziel van liefde voor het vergankelijke via liefde voor zichzelf uiteindelijk naar liefde voor God. Hij doet dat door zijn ziel te laten beseffen dat elk object van liefde in de wereld vergankelijk is en dus noodzakelijk tijdelijk, en dat de begeerte dus telkens een nieuw liefdesobject moet kiezen. Het is daarom beter om de liefde – op een hoger niveau – uit te laten gaan naar wat blijvend en waardevol is. Stap voor stap begeleidt Hugo de ziel naar de conclusie dat God de exclusieve liefde van de mens verdient, ook al is God onzichtbaar en goeddeels onkenbaar (19).

Hoewel de ziel deze conclusie aanvaardt, is er voor haar toch nog één kwestie die haar hindert. Ze stelt vast dat zijzelf weliswaar bereid is om alleen en uitsluitend God te beminnen – in de terminologie van de tekst heet dat een 'unieke liefde' – maar dat God daarentegen velen bemint (21, 24). Gods liefde voor de ziel lijkt dus niet uniek te zijn. Die bedenking is voor Hugo aanleiding om de ziel uit te leggen dat God aan eenieder verschillende soorten van gaven schenkt: algemene, bijzondere en unieke gaven (22). De belangrijkste overweging die Hugo te berde brengt (27) is dat de unieke liefde van God voor het individu juist wordt versterkt door het feit dat hij ook anderen op unieke wijze lief heeft; zo immers kan het individu samen met anderen genieten van die unieke liefde. De ziel moet vooral niet vrezen dat Gods unieke liefde voor haarzelf wordt verminderd wanneer God ook een ander op unieke wijze liefheeft. Gods liefde is gelijkelijk aanwezig in allen gezamenlijk en in ieder afzonderlijk.

Het tweede deel van de titel van Hugo's *Soliloquium – De arrha animae*, 'de bruidsschat van de ziel' – heeft te maken met de gaven die het schepsel in het aardse leven ontvangt. Deze gaven van de onzichtbare God kunnen beschouwd worden als de spirituele variant van de bruidsschat. In dit leven ontvangt het schepsel via Gods gaven de verzekering dat het geestelijk huwelijk in het eeuwige leven zal worden voltrokken. Hugo noemt de volgende natuurlijke gaven aan de individuele ziel: bestaan en schoonheid (37), voelen en denken (39).

In het tweede deel van het *Soliloquium* (40-61), wanneer de ziel er van overtuigd is geraakt dat God volledige liefdevolle toewijding verdient, helpt Hugo de ziel om haar liefde voor God steeds verder te ontwikkelen. In dit deel doet Hugo dus veeleer een appèl op het affect. De omslag in de dialoog vindt plaats wanneer Hugo de ziel ervan beticht dat ze de grote liefde van God voor haarzelf tot nu toe niet op waarde heeft geschat (41). De ziel erkent beschaamd dat dit het geval is (42). Hugo weidt vervolgens uit over de wijzen waarop Christus de mens vernieuwd en hermaakt heeft (43-50). Dat leidt weer tot de vraag van de ziel waarom zij de bruidegom nog steeds niet mag omhelzen. In een lange uiteenzetting, en aan de hand van verschillende exempla, maakt Hugo aan de ziel duidelijk dat eerst nog een uitgebreid proces van zuivering en voorbereiding moet worden doorlopen (51-60).

Even verlaat Hugo de dialoogvorm en lijkt hij in een autobiografisch betoog zijn dank aan God uit te spreken (62-64). Na dat betoog in de vorm van een gebed richt hij zich toch opnieuw tot zijn ziel. Deze beseft nu duidelijk dat zij op unieke wijze door God wordt bemind (65). De ziel keert zich af van de zonde en probeert de oorspronkelijke gelijkenis met God te herstellen (66). De ziel beschrijft dan nog

²⁵ Feiss, Sicard, Poirel & Rochais (1997), 226-227. Deze passage is niet vertaald in het Middelnederlands.

de zoete ervaring die ze soms heeft wanneer ze aan haar geliefde God denkt. Het is een overweldigende ervaring die ze niet goed kan begrijpen: *Ende dat en wetic niet wat es, nochtan met allen den arbeide der zielen pijn ic mi dat te houdene ende nemmermeer te verliesene*. Aangenomen wordt dat Hugo hier een soort van mystieke ervaring beschrijft die hemzelf soms overviel. Hugo verzekert zijn ziel – en langs die weg zijn lezers – dat dit inderdaad de goddelijke bruidegom is die zijn geliefde, de ziel, op onkenbare wijze aanraakt.

Handschrift Parijs, Bibliothèque Mazarine, 920

Het handschrift Parijs, Bibliothèque Mazarine, 920, stamt uit de veertiende eeuw, en is afkomstig uit het Rooklooster.²⁶ Het handschrift, ook wel bekend als Ruusbroec-handschrift W, omvat 160 bladen perkament, en meet 133 x 102mm. De codex bestaat uit zeven productie-eenheden, waarvan de delen door Erik Kwakkel zijn gedateerd 1325-1350, ca. 1350 en 1350-1400.²⁷ De productie-eenheid waarin de vertaling van het *Soliloquium* voortkomt, omvat f. 65 tot 91, en wordt gedateerd op 1375-1400. Het handschrift, met voornamelijk mystieke teksten, bevat verder onder meer werk van Ruusbroec en Hadewijch. De mogelijk vroegste integrale Middelnederlandse vertaling van het Hooglied is ook onderdeel van de codex.²⁸

Zoals bij vele andere vroege Middelnederlandse handschriften uit Rooklooster is er een relatie met de kartuis in Herne. In het kader van zijn promotie-onderzoek heeft Erik Kwakkel het handschrift indringend bestudeerd, en hij stelde vast dat in ieder geval enkele delen uit deze convoluut in Herne zijn vervaardigd, waaronder mogelijk ook productie-eenheid IV met de tekst van het *Soliloquium*.²⁹

Het is bekend dat Herne in de veertiende eeuw een centrum was in vertalingen in de volkstaal.³⁰ Of de vertaling van het *Soliloquium* eveneens het werk is van een Hernse vertaler, is een vraag die nader onderzoek vergt. Vast staat dat de tekst qua genre en datering goed past in de rij van vertalingen die zeker in Herne zijn ontstaan. Het Brabantse dialect van de vertaler maakt aannemelijk dat de vertaling ten minste in de geografische nabijheid van Herne is ontstaan.

De vertaler besloot de proloog niet te vertalen. Het motief voor deze weglating is onmogelijk met zekerheid vast te stellen. Het ligt evenwel voor de hand dat de vertaler meende dat de informatie in de proloog over de geadresseerde, en over enkele andere leden van diens communiteit, van geen belang was voor het beoogd publiek van de vertaling.

Verantwoording van de editie

Editieprincipes

Het doel van deze editie is de tekst van de Middelnederlandse vertaling van Hugo van Sint-Victors *De arrha animae*, zoals die voorkomt in handschrift Parijs, Bibliothèque Mazarine, 920, in een beperkt-kritische versie ter beschikking te stellen. De gepresenteerde editie is enkel op de tekst uit dit handschrift gebaseerd, waarbij de Middelnederlandse vertalingen uit Amsterdam en Utrecht buiten beschouwing worden gelaten. Het fundamentele principe dat aan deze editie ten grondslag ligt, is dat emendaties in de tekst uitsluitend worden toegepast bij evidente, zinverstoringe fouten. Uit dit principe vloeien de volgende uitgangspunten voort:

²⁶ Voor een overzicht van de geschiedenis van dit handschrift en de relatie met Duitse gebieden, zie Jonker (2012), 243-263.

²⁷ Kwakkel (2002), handschriftbeschrijving 254-259.

²⁸ Zie Schepers (2015), 99-110.

²⁹ Kwakkel (2002), 257; de tekst zou mogelijk geschreven zijn door de Hernse hand γ .

³⁰ Zie De Bundel (2009). Hoewel de toeschrijving van vertalingen aan met name Petrus Naghel omstreden blijft, is de identificatie van Herne als centrum van vertalingen breed geaccepteerd. Zie Coun (2014), 3-38.

- Niet alle fouten die op basis van een vergelijking met de Latijnse brontekst kunnen worden aangewezen, zijn geëmdendeerd.³¹ Wanneer de lezing van het Parijse handschrift grammaticaal correct en inhoudelijk zinvol is, wordt deze niet gewijzigd.
- Uit respect voor de grilligheid van morfologie en grammatica van het Middelnederlands is in de spelling en de woordvormen uiterst terughoudend ingegrepen. Dit gebeurt uitsluitend in gevallen waar niet-ingrijpen tot grote onduidelijkheid van de tekst leidt. Bij voorkeur zullen kleinere onduidelijkheden echter met behulp van woordverklaringen worden opgelost.

Presentatie van de tekst

De spreekbeurten zijn genummerd naar analogie met de nummering in de Engelse vertaling van *De arrha animae*.³² De navolgende regels zijn toegepast om Hugo's inhoudelijk en tekstueel complexe tekst toegankelijk te maken.

Interpunctie en spelling

- De interpunctie en het gebruik van *i*, *j*, *u*, *v*, en *w* in de Middelnederlandse tekstdelen zijn aangepast aan het hedendaagse gebruik. Allografen van de *i*, de *s* en de *r* zijn gestandaardiseerd. Hoofdletters zijn geschreven bij eigennamen en aan het begin van een zin.
- Afkortingen zijn opgelost in overeenstemming met voluitgeschreven vormen van de kopiist.³³

Woordscheiding

De kopiist heeft de gewoonte om van vele woorden de woorddelen los te schrijven. In de editie is zoveel mogelijk de schrijfwijze van de kopiïsten gevolgd. Niet aaneengeschreven bleven voegwoorden als *op dat*, *om dat*, voornaamwoordelijke bijwoorden als *daer in*, *hier mede*, voornaamwoorden als *die ghene*, *den ghenen*, *hoe sulc*, *hem selven*, bijwoorden als *al daer*, *al hier*. Op deze regel gelden de volgende uitzonderingen. Wél aaneengeschreven, ten behoeve van de duidelijkheid, werden de delen van zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld *in ghedoemte*, *in leyden*, *mede formich*.

Ingrepen in de tekst

De plaatsen waar de kritische tekst afwijkt van de tekst in het handschrift, zijn op de volgende manieren zichtbaar gemaakt:

1. Tussen spitse haken (< >) staan woorden of letters die door de editoren zijn toegevoegd. De spelling van de ingelaste woorden of woorddelen is aangepast aan die van het handschrift.
2. Tussen rechte haken ([]) staan woorden of letters uit het handschrift die volgens de editoren moeten worden weggelaten.
3. Tussen accolades ({ }) staan woorden of letters die in het handschrift (materieel) ontbreken of niet leesbaar zijn, voor zover er een redelijk vermoeden is over welke letters of woorden missen.
4. Vóór een woord waarin door de editoren letters zijn veranderd, of dat in de plaats komt van een ander woord, staat een asterisk (*).
5. Begin en eind van een woordgroep die in zijn geheel een woordgroep uit het basishandschrift vervangt, worden aangeduid met een asterisk (*).

Kritisch apparaat

In het kritisch apparaat zijn verklarende, tekstkritische en paleografische toelichtingen zonder nader onderscheid opgenomen.

³¹ Dit uitgangspunt geldt vanzelfsprekend evenzeer met betrekking tot de twee andere zelfstandige Middelnederlandse vertalingen van *De arrha animae*.

³² Feiss (2011).

³³ De kopiist schrijft de 3^e en 4 pers. mv. van het persoonlijk voornaamwoord tweemaal voluit als *hem* en nooit als *hen*. Om die reden is de vorm *he* met afkortingsteken in deze editie steeds opgelost als *hem*.

Verklarende voetnoten

Om het tekstbegrip te vergemakkelijken, zijn woord- en zinsverklarende voetnoten toegevoegd, wanneer de tekstplaats lastig te begrijpen is (ook voor lezers die het Middelnederlands beheersen). Verklarende voetnoten komen in ieder geval voor bij ongebruikelijke woorden of bij woorden die in niet-gangbare betekenis zijn gebruikt.

Tekstkritisch commentaar

In het tekstkritisch commentaar zijn alleen de emendaties besproken die toelichting behoeven. Wanneer uit de kritische tekst afdoende duidelijk is wat er in het handschrift staat én de reden voor de ingreep evident is, dan is de lezing van het handschrift niet afzonderlijk in een noot vermeld en is de ingreep niet toegelicht.

Paleografisch commentaar

In het paleografisch commentaar zijn de volgende zaken genoteerd:

- evidente schrijffouten van de kopiïsten.³⁴
- doorhalingen en rasuren.
- woorden of letters boven of onder de schrijfregel of buiten de kolom.
- diverse uitzonderlijke kwesties, die telkens duidelijk worden beschreven.

Bij de correcties en bij de interlineaire en marginale toevoegingen zijn twee handen te onderscheiden: de hand van de kopiïst en een latere hand.³⁵ De correcties en toevoegingen van de kopiïst zijn verwerkt in de kritische tekst, maar ze worden ook gesignaleerd in de noten; de correcties en toevoegingen van de latere hand – herkenbaar aan een veel lichtere inkt – zijn niet verwerkt in de kritische tekst, maar worden wel vermeld in voetnoot.

Summary

In this contribution we present a critical edition of a Middle Dutch translation of the *Soliloquium de arrha animae* of Hugh of Saint-Victor (c. 1096-1141). This translation is found in manuscript Paris, Bibliothèque Mazarine, 920, a late-fourteenth century codex from the Rooklooster near Brussels that, however, most probably originates from the charterhouse in Herne. The *Soliloquium* is a dialogue between two ‘voices’, that of Hugh (of Saint-Victor) and of his soul. Hugh helps the soul to understand that the highest form of love is to love the eternal God. God is the highest, most deserving and everlasting object for a person’s love, especially since God – even though invisible and only partially knowable – is the source of all the graces a person receives in this life. Those graces – beauty, being, feeling and thinking – can be seen as the dowry each person receives in this finite life that ensure him of the eternal spiritual marriage in the afterlife. The *Soliloquium* testifies to the centrality of love in twelfth-century monastic spirituality, a theme that continued to be popular in vernacular spiritual literature of the fourteenth and fifteenth centuries.

Adres van de auteurs:

Kees Schepers, Ruusbroecgenootschap, Universiteit Antwerpen, Prinsstraat 13, B-2000 Antwerpen (Kees.Schepers@uantwerpen.be)

Renske Hoff, Rijksuniversiteit Groningen, Oude Boteringestraat 23, 9712 GC Groningen (r.a.hoff@rug.nl)

³⁴ De verbetering van deze schrijffouten is ongemarkeerd doorgevoerd in de editie.

³⁵ Deze latere hand is contemporain. De meeste van zijn notities betreffen aanpassingen van de spelling (in de meeste gevallen voegt de hand een -e toe; in enkele gevallen een -h). Er zijn slechts weinig tekstkritische ingrepen, die vermoedelijk zonder toegang tot de Latijnse brontekst zijn verricht, met als gevolg dat deze ingrepen soms ‘fout’ zijn.

Secundaire literatuur

- Brinkman, Herman, 'Reynaert in het vrouwenklooster', in *Tiecelijn* 12 (1999), 126-131.
- Coun, Theo, 'Exit Petrus Naghel als Bijbelvertaler?' in *Ons geestelijk erf* 85 (2014), 3-38.
- De Bundel, Katty, *Van Woerde tot woerde oft van synne te sinne: Petrus Naghel en het translatorium van de Kartuis te Herne (ca. 1350-1400)*, dissertatie Katholieke Universiteit Leuven 2009.
- Feiss, Hugh (ed.), *On Love: A Selection of Works on Hugh, Adam, Achard, Richard, and Godfrey of St Victor (Victorine Texts in Translation 2)*, Turnhout: Brepols, 2011.
- Goy, Rudolf, *Die Überlieferung der Werke Hugos von St. Viktor. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte des Mittelalters (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 14)*, Stuttgart: Hiersemann, 1976.
- Jonker, Esther, 'Handschriftelijke getuigen van betrekkingen tussen Brabant en Bovenrijn in de veertiende eeuw', in *Ons Geestelijk Erf* 83 (2012), 243-263.
- Kiekens, Ine, 'Soliloquium, Soliloque en Alleen-spreken: De handschriftelijke verspreiding van Hugo van St.-Victors *Soliloquium de arrha animae* in de laatmiddeleeuwse Lage Landen', in *Queeste* 22 (2015), p. 8-28.
- Kwakkel, Erik, *Die Dietsche boeke die ons toebehoeren. De kartuizers van Herne en de productie van Middelnederlandse handschriften in de regio Brussel (1350-1400) (Miscellanea Neerlandica 27)*, Leuven: Peeters, 2002.
- McGinn, Bernard, *The Growth of Mysticism. Gregory the Great through the 12th Century (The Presence of God. A History of Western Christian Mysticism, 2)*, New York: Crossroad, 1994.
- McGuire, Bernard Patrick, *Friendship and Community. The Monastic Experience 350-1250*, Cornell University Press, 2010.
- Schepers, Kees, 'Het Hooglied in het Middelnederlands (ca. 1300-ca. 1500)', in *De Bijbel in de Lage Landen: elf eeuwen van vertalen*, Heerenveen: Royal Jongbloed, 2015, 99-110.
- Schepers, Kees, 'Kortsluiting tussen Wearmouth-Jarrow en Vlaanderen. De *Apocalyps* in het Middelnederlands', in *Queeste* 15 (2008), 97-119.
- Stoeker, K. & Verbeij, T., *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden (Miscellanea Neerlandica, 15/16)*, Leuven: Peeters, 1997.

Primaire literatuur

- Aelredi Rievallensis De spirituali amicitia*, ed. A. Hoste, C.H. Talbot, R. Vander Plaetse (CCCM, 1), Turnhout: Brepols, 2001.
- Augustinus, *Soliloquiorum libri duo*, PL 32, kol. 869-904.
- Bernardus Claraevallensis, *Sermones super Cantica canticorum (Sancti Bernardi Opera, 1-2)*, ed. J. Leclercq, C.H. Talbot & H.M. Rochais, Rome: Editiones Cistercienses, 1957-1958.
- Feiss, H.B., Sicard, P., Poirel, D., Rochais, H.,: *L'oeuvre de Hugues de Saint-Victor 1. De institutione novitiorum. De virtute orandi. De laude caritatis. De arrha animae*. Texte latin par H.B. Feiss et P. Sicard. Traduction française par D. Poirel, H. Rochais et P. Sicard. Introductions, notes et appendices par D. Poirel (*Sous la Règle de saint Augustin*), Turnhout: Brepols, 1997.
- Gilleberti de Hoilandia Sermones in Canticum Salomonis*, PL 184, kol. 11-252.
- Guillaume de Saint-Thierry, *Exposé sur le Cantique des Cantiques (SC, 82)*, ed. J.M. Dechanet, Parijs: Les Éditions du Cerf, 1962.
- Guillelmus a Sancto Theodorico, *Brevis commentatio*, ed. Stanislas Ceglar, Paul Verdeyen, in *Guillelmi a Sancto Theodorico Opera Omnia (CCCM, 87/2)*, Turnhout: Brepols, 1997.
- Hugo de S. Victore, *Soliloquium de arrha animae*, PL 176, kol. 951-970.